

Костюм міського населення Білорусі другої половини XIX – початку XX століття

Валентина Беявіна

In the article the clothes of social-class groups of byelorussian cities of the second half of the XIXth – beginning of the XXth century is considered, what give an evident notion about the level of a material culture and a way of life of urban population of Byelorussian of the given historical period.

У артыкуле разгледжаны строі сацыяльна-саасло ных груп беларускага горада другой паловы XIX – пачатку XX ст., які дае нагляднае я ленне аб узро ні матэрыяльнай культуры і ладу жыцця гарадскога насельніцтва Беларусі дадзенага гістарычнага перыяду.

Касцюм на працягу стагоддзя з'я ля лся той часткай матэрыяльнай культуры беларуса , якая візуальна выя ляла іх нацыянальнае своеасаблівасць. Цесна звязаны з прыродна-кліматычнымі мовамі, узро нем развіцця прадукцыйных сіл грамадства, мастацкім стылем эпохі, інтэнсі насцю міграцыйных працэса і сувязей з суседнімі народамі, касцюм адлюстро вае складаны шлях гістарычнага развіцця беларускага этнасу.

Друга паловина XIX – пачаток XX ст. – період капіталістычнай трансфармацыі Білорусі, швидкого зростання міст і еўропеізацыі способу жытця іхніх жыхароў. На пачатку 1860-х рокаў насельніцтва Білорусі складало 3359,1 тис. асоб, зокрема 350,8 тис. гораджан [8, с. 217]. До 1913 року міське насельніцтва зросло в 2,8 разы, склавши 983,3 тис. асоб [8, с. 217].

У цей період білоруські губернії вирізнялися насиченістю різних форм організації торгівлі (ярмарки, базари, лавки, магазини), які пропонували гораджанам широкий вибір усіляких імпортованих тканин, фурнітури й готових виробів. Постійний попит мали й виробниці місцевого виробництва: сукна фабрик графа Потоцького, Камінського, Скірмунта, бавовняні та лляні тканини логейської фабрики графа Тишкевича. Великої популярності як серед покупців у Білорусі, так і за її межами набуло взуття мінських шевців [7, с. 150]. Якщо до початку 1860-х рокаў на території Білорусі налічувалося 384 ярмарки, а в містах 5 654 лавки [6, с. 94, 117], то в середині 1890-х рокаў у п'яти білоруських губерніях функціонувало вже понад 3 тис. ярмарків [4, с. 166, 167]. До 1913 року щільність торгової мережі суттєво зросла. Діяло понад 55 тис. торгових підприємств, зокрема 4 497 магазинів і 23 960 лавок [9, с. 247]. Існувала також значна кількість людей, які продавали товари дрібними партіями.

Відміна кріпацтва й будівництво на території Білорусі мережі залізниць стимулювали зростання великих міст, таких як Мінськ, Гродно, Вітебськ, Могильов, Пінськ, Брест. Водночас більшість повітових міст і містечок, що опинилися в стороні від річкових і залізничних магістралей, і на початку XX ст. залишалися провінційними поселеннями з напівсільським способом життя.

У 1850-х роках територією Білорусі протягли телеграфні лінії, що зв'язали Петербург із Варшавою, Москвою та Києвом. Використання телеграфу дозволя-

ло підприємцям швидше орієнтуватися в світі моди, знаходити торгових партнерів, домовлятися про поставку модних товарів. Купецтво Білорусі, переважно єврейське, накопичило знання кон'юнктури ринку й споживацького попиту в повітах і губерніях, навчилося з великим мистецтвом рекламувати товари й догоджати смакам різних соціальних груп. Крім того, представники забезпечених верств гораджан мали змогу напряму замовляти костюми або окремі предмети одягу в Петербурзі, Москві, Києві, Варшаві, Парижі та Лондоні. Навіть у невеликих провінційних містах молоді «паненки» виписували бальні сукні, капелюшки й рукавички з Варшави [7, с. 47].

З другої половини XIX ст. починається серійне виробництво одягу. Сукні ще продовжували шити на замовлення конкретної клієнтки, але самі моделі почали створювати наперед, рекламувати через журнали мод і викрійки, які видавали великими тиражами.

Завдяки зростанню ткацьких мануфактур і фабрик, зниженню вартості тканин, появи в продажу великих партій готових предметів одягу, навіть жителі невеликих позаштатних міст і містечок почали активно переходити на європейський костюм.

Одяг населення великих міст Білорусі другої половини XIX – початку XX ст. був складним, соціально диференційованим явищем. Серед гораджан чітко розрізнявся костюм дворянства, представники якого обіймали вищі міські цивільні й військові посади; середніх верств (торговців, дрібних чиновників і службовців, різночинної інтелігенції); фабричних робітників і ремісників; жителів міських околиць, що займалися сільським господарством; міської бідноти.

У побутовій дворянській культурі становість одягу була настільки важливим елементом, що модний костюм, манера триматися, знання світського етикету відкривали двері гостиних впливових дворянських будинків, сприяли успіш-

ній діловій кар'єрі. Проте просто зшитому за модою костюмові не надавалося великого значення, оскільки він свідчив тільки про матеріальні можливості власника. Цінувалося вміння його носити, знання відповідності різних деталей костюма конкретним ситуаціям, правил поведінки, прийнятих у дворянському середовищі. Світському етикету, умінню зі смаком і за модою вдягатися, танцювати і музиці дворянських дітей навчали з раннього віку.

Розвиток костюма вищих верств міського населення Білорусі в досліджуваний період співпадав із тенденціями високої загальноєвропейської моди, оскільки в своєму одязі вони намагалися наслідувати аристократичні мода Варшави та Петербурга, де існував диктат елітної мода Парижа й Лондона.

У жіночому гардеробі представниць вищих верств білоруського міста існувала велика кількість форм одягу, які розрізнялися поміж собою за часом дня, сезоном і призначенням. Це ранкові костюми для дому; денні туалети для візитів і домашніх прийомів; костюми «деревенские» (дачні); дорожні костюми для поїздки, прогулянок та відвідин лавок; нарядні туалети для званних обідів, концертів, театру, які з додаванням коштовностей могли слугувати бальним вбранням.

Уранці не вдягали світлі сукні й лайкові рукавички, не робили складних зачісок і не завивали волосся як на вечір.

Вибір ювелірних прикрас обмежувався суворими правилами й залежав від віку жінки та конкретних обставин. Носити діаманти вдень у середині – наприкінці XIX ст. навіть у найпростішій оправі, вважалося поганим тоном. Тільки увечері надягали коштовні камені, перли й діаманти. Молодим дівчатам дозволялося носити прикраси з коралів, бірюзи, малахіту та іншого непрозорого каменю, а із золотих речей – тільки медальйон або хрестик на тонкому ланцюжку. Наявність перлів і діамантів говорило про досягнення шлюбного віку. Дороге каміння, наприклад, смарагди, рубіни, сапфіри та інші, використовували в туалетах тільки заміжні жінки. Вдень жінки носили мозаїчні брошки або камеї, сережки з напівкоштовного каміння, медальйон на ланцюжку, браслет. На урочисті заходи й на вулицю надягали білі або світлі лайкові рукавички. Немолоді жінки, а під час трауру й молоді, носили чорні рукавички.

З середини XIX ст. у жіночому костюмі більшого значення почали надавати модному крою та якості тканини. Популярності набули тканини спокійних, приглушених тонів. В одязі та прикрасах панував диктат французької моди. Паризькі журнали мод, кожен випуск яких містив докладну інформацію описового характеру щодо костюмів на різні випадки, розповсюджували у великих білоруських містах.

Жіночу моду 1860-х років називають другим рококо, оскільки в цей час знову почали носити криноліни – спідниці на обручах, популярні у XVIII ст. Головним формоутворювальним елементом у цьому костюмі був корсет, що створював силует тонкої талії в поєднанні з пишною спідницею. Існувало декілька типів корсета, але найрозповсюдженішим на початку 1860-х років був французький, який шнуровався ззаду і тому його можна

було затягнути досить сильно. Для створення вузької талії в корсет вставляли пластинки з китового вуса або металу із заданим вигином.

Без належних навиків у корсеті було важко дихати й сидіти, тому дівчаткам уже з п'ятирічного віку пов'язували талію тугим поясочком, а в десять–дванадцять років надягали легкі корсети. У шістьнадцять–сімнадцять років, до свого першого виходу в світ, дівчата вже звикали туго шнуруватися. Корсет надягали на сорочку, як з гігієнічних міркувань, так і для того, щоб «кістки» корсета, що випадково прорвали обшивку, не поранили шкіру.

Пишність спідниці, що підкреслює вузькість талії, створювали легким металевим каркасом з обручів, винайденим у середині XIX ст. французьким придворним кутюр'є Фредеріком Вормом. Щоб одягнутися відповідно до моди, дівчині або жінці потрібна була допомога, оскільки самотужки неможливо затягнути корсет і натягнути на широкий каркас нижню, а потім верхню спідниці. Жорсткі корсети й неосяжної ширини спідниці на каркасі не дозволяли прийняти зручну позу, опустити руки уздовж тіла. Щоб сидіти, потрібні були стільці європейського зразка.

Верх і низ сукні не з'єднували, оскільки вузький затягнутий ліф і дуже пишна спідниця цього не дозволяли. На початку 1860-х років спідниці були дуже довгими й мали форму дзвона, поступово розширюючись від вузької талії до низу величезної ширини.

Дуже модними в 1860-х роках були рукава-«пагоди», завдовжки трохи нижче ліктя, які плавно розширювалися вниз від плеча. Під такі рукави вдягали пишні білі підрукавники з тонкої прозорої тканини («рукавички»). Жінки, що належали до вищих верств городян, змінювали їх два–три рази на день.

Ліф денних суконь застібали на гудзики до самої шиї й прикрашали спереду оборочками зі стрічок, шовковим шнуром, мереживом. Зазвичай денну сукню надягали на нижню білу блузу з тонкої тканини («шмизетку»), комірець якої викладали навколо шиї поверх сукні. Часто сукню для візитів і домашніх прийомів гостей доповнювали знімним мереживним коміром, який заколювали біля шиї брошкою.

Спідниці прикрашали по подолу воланами, смугами тканини іншого кольору, шовковим шнуром, стрічками в тон тканини. Багато заміжніх жінок носили на голові мереживні наколки. На плечі накидали тонкі вовняні східні шалі, модні ще з початку століття або мереживні мантилі.

Костюм для прогулянок складався з коротшої спідниці на невеликому криноліні, блузи й короткого жакетика-балеро із заокругленими пілочками й рукавами, розширеними від плеча до зап'ястка. Аби низ спідниці не псувався, його підшивали жорсткою ворсистю стрічкою.

Бальні туалети шили з декольте й короткими рукавами. Їх доповнювали парюрами з коштовних каменів, які включали сережки, брошки, браслети, шпильки для волосся.

Жіночий костюм першої половини 1860-х років із розширеними донизу рукавами й пишними підрукав-

никами, неосяжні спідниці-криноліни візуально обтяжували нижню частину фігури, через що плечі здавалися вужчими, а талія тоншою.

Верхній одяг представниць вищого міського стану в 1860-х роках складався з різноманітних накидок, рединготів, плащів, довгих і коротких шубок, манто з хутра морського котика, соболя, норки, які повторювали форму костюма з криноліном. Обов'язковим доповненням до зимового комплексу вбрання була муфта із соболя, горностає, каракульчі або іншого цінного хутра, яка захищала руки від холоду.

Як легкий вуличний одяг використовували жакети, легкі курточки («казачинки») із нерозрізними й розрізними рукавами, прикрашені спереду петлицями, мереживами, сутажним шовковим шнуром. У другій половині XIX ст. набув популярності новий вид верхнього одягу – пальто, що почало швидко витіснити з ужитку застарілі рединготи.

Зимовим головним убором городянок у 1860-х роках залишався капелюх-капор, який зав'язували під підборіддям стрічками. Улітку носили легкі шовкові й солом'яні капелюшки, мереживні наколки, шалі. Як кімнатний головний убір немолоді жінки носили чіпці у формі шапочки, яка облягала голову і яку зав'язували під підборіддям шовковими стрічками. Чіпці прикрашали мереживами, оборочками, застрочками.

Взуття представниць вищого дворянсько-чиновницького прошарку білоруських міст складалося з туфель, черевик до шиколотки, чобітків, ботів і кімнатного взуття на невисокому, стійкому каблучці з усіченим, заокругленим або гострим носком. Туфлі на тонкій шкіряній підшві виготовляли із сап'яну, тонкої та м'якої цапиної шкіри, щільних шовкових тканин різних кольорів, що поєднувалися з кольором вбрання; прикрашали пряжками, гудзиками, вистрочуванням або ажурним пробивним орнаментом. У 1860–1865 роках до європейської моди увійшли туфлі-човники [5, с. 198].

За домашнє взуття правили шкіряні або матер'яні туфлі без задника з відкритим або закритим носком, також на невисокому каблучці, прикрашені вишивкою, хутром, мереживом. У холодну погоду, виходячи з будинку, взували високі чоботи, які щільно облягали ногу до половини гомілки. Вони мали стійкий, вигнутий назад каблук, заввишки приблизно 3 см і шнуровання з внутрішньої сторони ноги. Взимку на звичне взуття надягали фетрові боти.

Середні верстви городянок модний силует костюма створювали за допомогою декількох накрохмалених нижніх спідниць, які надягали одна на одну. Їхній гардероб був значно меншим і простішим. За викрійками та малюнками з модних журналів шили тільки святковий одяг, а в щоденному побуті керувалися в першу чергу вимогами зручності й практичності. Одну й ту саму святкову сукню часто одягали на всі урочисті й святкові заходи, обходячись двома святковими костюмами: літнім і зимовим. У зимовий час носили шуби з хутра зайця, кролика, білки, рудої лисиці, покриті зверху вовняною або шовковою тканиною зі знімним хутряним коміром із дорожчого хутра. Головні убори та

взуття були такими самими, як і у вищих верств городян, але виготовляли їх із дешевших матеріалів і в спрощених варіантах.

Серед щоденного й святкового одягу міщанок християнського віросповідання були поширені вільного крою кофти з досить широкою спідницею, зібраною на талії в зборки або складки, поділ якої прикрашали шовковими стрічками, воланами, мереживами. Оскільки матеріальне становище не дозволяло часто міняти наряди, серед небагатих городянок розповсюдився звичай шити святкові сукні з рукавами до ліктя й довгими додатковими (які пристібалися) рукавами, що давало можливість урізноманітнювати свій гардероб. Як обов'язкові елементи в костюмі міщан зберігалися чіпець, безрукавка, яка щільно облягала фігуру («гарсэт», «шнуро ка», «кабат») і фартух, що зближувало їхній одяг із костюмом сільських жителів.

Населення невеликих містечок, як і жителі околиць великих міст, займалося городництвом і землеробством. Їхній жіночий костюм майже не відрізнявся від традиційного костюма селянок навколишніх сіл. Мешканки містечок носили свити з домотканого валяного сукна, короткі курточки, приталеного або прямого крою («каптанікі»), а взимку – кожушки з овечої шкури («кажух», «па шубак», «шуба», «казачинка»). Їх шили з дублених овчин, забарвлених у чорний, коричневий, охристий колір, з овчинним або лисячим коміром, опушкою уздовж верхньої поли й по низу. Застібали кожушки на шкіряні плетені гудзики. Головним убором слугувала в'язана вовняна хустка, яку пов'язували поверх легкої ситцевої або лляної. Старі жінки носили намітку.

Наприкінці 1860-х років у середовищі привілейованого стану криноліни вийшли з моди. Почав формуватися новий силует жіночого костюма, в якому спідницю, пряму спереду, збирали пишними, м'якими складками ззаду. У 1870 році до жіночої європейської моди увійшов турнюр – невелика ватяна подушечка, ажурний металевий валик або валик із сильно накрохмаленої тканини, який кріпили ззаду до нижнього краю корсета, надаючи костюмові нового пишного силуету. Сильно затягнутий корсетом стан жінки з підкладеним ззаду турнюром сформував S-подібний силует жіночої фігури.

Новий крій костюма спричинив зміну зачіски – завите волосся почали зачісувати на потилиці наверх, укладаючи локони зверху голови. Маленькі капелюшки рясно прикрашали пір'ям, штучними квітками, мереживом. Каблуки взуття стали вищими. Вони вигиналися ззаду та з внутрішньої сторони. Такої форми каблучки дістали назву «французькі». Чобітки, як і раніше, щільно облягали ногу й залишали висотою до середини гомілки, але їх почали шнурувати спереду або застібати на гудзики із зовнішньої сторони ноги.

Найпопулярнішим верхнім одягом у 1870-х роках стали ротонди, що одержали назву від круглої садової альтанки. Це були довгі, до землі, прямого крою накидки без рукавів із прорізами для рук. Літні ротонди шили із шовкових тканин із невеликим стоячим коміром, а зимові підшивали хутром і доповнювали великим коміром із хутра чорно-бурої лисиці, песця, соболя.

Модним легким вуличним одягом були короткі мереживні й шовкові накидки без рукавів – тальми, які під горлом застібали брошкою або зав'язували на бант стрічками. Набули поширення легкі жакети, що облягали фігуру, завдовжки до половини стегна з глибоким клиноподібним вирізом, що відкривав перед сукні. Їх шили із шалевим коміром і застібали на талії на один-два гудзики.

Через декілька років турнюр вийшов із моди, але спідницю продовжували драпірувати ззаду в глибокі м'які складки. Такий силует костюма, що візуально додавав фігурі зросту, особливо ефекту набув у створеному Ф. Вортом новому типі суцільнокроєної сукні «принцес» («princesse»), яка щільно облягала фігуру й закінчувалася коротким шлейфом, що розстилався по підлозі у вигляді віяла. Крій «принцес», що не виходив з моди до початку ХХ ст., мав багато варіантів, його використовували в численних фасонах суконь.

На початку 1880-х років у жіночу моду вищих станів міст Білорусі з європейської моди знову ввійшов винахід французьких кутюр'є – нової модифікації турнюра, який був значно більшого розміру, ніж у 1870-х роках. Він горизонтально виступав ззаду й разом із низько опущеною, затягнутою в тугий корсет талією потворно деформував жіночу фігуру. Довжина спідниці в такому костюмі стала дещо коротшою, з-під неї було видно носки туфель. При цьому спідницю спереду драпірували м'якими поперечними складками за допомогою додаткового полотнища.

Крій жакетів і пальт у 1870–1880-х роках залежав від турнюра. Улюбленим верхнім коротким одягом у це десятиліття став доломан – коротке пальто, щедро розшите накладним орнаментом із шовкового сутажу того самого кольору, що й тканина доломана, щоб орнамент тільки рельєфно виділявся на її поверхні. Доломан міг мати зібрану в складки баску над турнюром. Дівчата турнюр не носили, це була ознака костюма тільки заміжніх жінок.

Головні убори 1880-х років були невеликими за розміром, являли собою всілякі модифікації чоловічих капелюхів, щедро прикрашених пір'ям, штучними квітками, стрічками.

У першій половині 1890-х років у костюм заможних городянок Білорусі ввійшли величезної ширини рукава-«гичот» у формі кулі від плеча до ліктя й вузькі, щільно облягаючі руку від ліктя до зап'ястка. Талію, як і раніше, туго затягували в корсет, а довга без складок спідниця облягала стегна й плавно розширювалася донизу.

Наприкінці століття пишні рукави суконь і верхнього одягу почали робити меншими в об'ємі. Їх шили вузькими біля зап'ястка, а потім плавно розширювали до плеча й там прибирували. Згодом вони повністю стали вузькими. Велику роль у жіночому гардеробі на межі сторіч відігравали різноманітні блузи із шовку, мусліну, батисту. Пряма або розкльошена внизу довга спідниця в поєднанні зі світлою, прикрашеною мереживами й вишивкою блузою стали найпопулярнішим вбранням. До високих стоячих або стояче-відкладних комірів блуз пристібали брошки з коштовних або напівкоштовних різьблених каменів.

Носили також медальйони, низки перлів, маленького розміру годинник на довгому золотому ланцюжку.

Гардероб жінок із міських верхів і на початку ХХ ст. складався з великої кількості суконь, жакетів, костюмів, блуз і спідниць, які утворювали ранкові туалети, туалети для візитів, домашніх прийомів, подорожей, святкові наряди для театру, балу тощо.

Відповідно до європейської моди, в їхньому вбранні все яскравіше почали проявлятися естетичні риси художнього стилю модерну, що надавали йому особливої витонченості та елегантності. У силуеті такого костюма за допомогою довгого корсета струнка фігура жінки зберігала S-подібний вигин. Блузи й сукні цього періоду робили з невеликим напуском над широким поясом, прикрашеним пряжкою художньої роботи. Довгі сукні, що облягали фігуру, доповнювали боа з пухнастого хутра або зі страусового пір'я. Лінію талії в сукнях 1904–1905 років дещо опустили й підкреслили викрійним поясом зі шніпом.

Костюм представниць середніх верств міських жителів також відповідав актуальній європейській моді. Сукні виготовляли за викрійками з модних журналів. Щоденні сукні шили з вовняних, напіввовняних і бавовняних тканин темного кольору з високим стоячим коміром. Вони мали широкі від плеча до ліктя рукави, призбирані біля плеча й довгі вузькі манжети (рукави-гигот), довгу спідницю, що облягала стегна й трохи розширювалося донизу. Домашні сукні майже не прикрашали. Сукні для вулиці та візитів обробляли рельєфним вистрочуванням, вишивкою, вузькими стрічками, сутажем, оборками, воланами. Із шовкових тканин шили тільки вечірні наряди, туалети для парадних обідів, театру, міського балу.

Міщанський костюм був простішим, але в святковому костюмі прагнули наслідувати дружин міської інтелігенції та чиновників. Вони також носили білі блузи, спідниці й сукні модного силуету, парасольки, ридикюлі.

Значну групу міського населення складала прислуга, що безпосередньо обслуговувала господарство заможних городян. До неї входили няньки, прачки, куховарки, покоївки та ін. У 1887 році після відміни закону, що забороняв євреям наймати прислугу з числа осіб християнського віросповідання, чисельність міської прислуги зросла. Мігранти із села швидко сприймали зовнішню міську культуру й через декілька років майже не відрізнялися за костюмом від міщан.

На європейське міське вбрання активно переходили навіть мешканці невеликих міст і містечок Білорусі. У 1890 році у відповіді на анкету Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії кореспондент із містечка Дрібін Чауського повіту Могильовської губернії писав, що жителі містечка шили свій одяг вже з фабричних тканин: ситцю, сатину, вовняних тканин. Вплив міського європейського костюма на одяг місцевих мешканок виявлявся в розповсюдженні рукавичок, парасольок, в крої та обробці суконь [2, арк. 5-зв].

У першому десятилітті ХХ ст. французький кутюр'є Поль Пуаре створив колекцію жіночих костюмів без

корсета, що в черговий раз змінило силует жіночої фігури. Приблизно наприкінці першого десятиліття XX ст. в міста Білорусі з Європи прийшла мода на східний стиль у костюмі. Цей стиль характеризується вузькою спідницею, вільного крою ліфом і рукавами, які викроєні «японкою». Святкові й бальні сукні на початку XX ст. шили з великим декольте, вузькою спідницею, яка розширювалася від колін вниз. Вони вирізнялися багатством декоративної обробки: мереживами, аплікацією, плісируванням тощо.

Чоловіки з міських верхів, як і жінки, були зв'язані безліччю умовностей, що безпосередньо впливали на вибір костюма для кожного часу дня та події, для чого доводилося перевдягатися іноді кілька разів на день. У дворянсько-чиновницьких колах великих міст незнання або недотримання світської «пристойності», незручність і незграбність, не відповідний події костюм заважали службовій кар'єрі, часто розбивали надії на щасливе майбутнє.

Якщо в жіночій моді закони диктував Париж, то у сфері чоловічого одягу, включаючи тканини й аксесуари, репутація головного арбітра належала вже Англії. Чоловіки остаточно перейшли на особливі («чоловічі»), найчастіше вовняні тканини. У сорочках до 1860-х років, зникли волани, рюші, вишивка, перед став рівним, накрохмаленим. Особливо сильно крохмалили комір і манжети. В урочистих випадках і для візитів надягали сорочки з високим стоячим коміром, подвійними манжетами й дорогими запонками. У звичний час носили сорочки зі зручнішим відкладним коміром. Навколо шиї пов'язували невеликим бантом чорну шовкову краватку стрічкового типу. Тижневий запас сорочок і краваток представника вищого міського стану складав 20 сорочок і 30 краваток.

За одягом можна було визначити не тільки соціальний статус чоловіка, але часто і його професійні заняття, оскільки мундири носили не тільки військові, але й чиновники різних урядових установ, пошти, вчителі гімназій, студенти.

На звані обіди, бали, в театр і на офіційні святкування, де пані бували в сукнях із декольте, чоловіки повинні були вдягатися у фрак і білу краватку, білі лайкові або шовкові рукавички.

Для офіційних візитів і вечірніх урочистих випадків обов'язковим головним убором слугував високий шовковий циліндр. У звичний час носили м'які фетрові капелюхи темних кольорів, а влітку в 1850–1860-х роках вважався модним солом'яний капелюх із плоскою тулією й широкими прямими полями [10, с. 384, 385]. Молодь носила кашкети різних модифікацій.

Вирушаючи в гості або з візитом прийнято було надягати замість фракa сюртук. Людина, що прийшла з візитом, залишала в передпокої кашне, пальто, парасольку, тростину і входила до вітальні з циліндром у руці. Під час візиту прийнято було знімати рукавичку тільки з однієї руки. Якщо з якоїсь причини візитер повинен був мати руки вільними, то ставив циліндр на стілець або крісло. Перед виходом із будинку він неодмінно надягав рукавички, оскільки вважалося непристой-

ним вийти без рукавичок із будинку, в який входив у рукавичках.

Представницький костюм зазвичай складався з білої сорочки, чорного сюртука, світлих брюк і жилета з тканин, що гармоніювали між собою, хоча були поширені смугасті й клітчасті двобортні жилети з вовняної шотландки.

Брюки сучасного фігурного крою без вставок між штанинами в містах Білорусі почали використовувати в середині XIX ст. Носили їх навипуск поверх туфель або черевиків, пояс і шириньку застібали на гудзики. У брюках тоді ще не заправовували складки, тому штанини мали трубчасту форму й дещо розширювалися внизу на щиколотках. На зовнішніх бічних швах їх зазвичай обробляли чорною шовковою тасьмою.

Крій сюртуків у 1860-х роках мав прямий, трохи приталений силует. Їх шили однобортними, із невеликими заокругленими лацканами. Сюртуки літніх людей були завдовжки до коліна, а в молодих коротшими. Спинку кроїли з чотирьох деталей зі швом у центрі, завдяки чому досягалося максимальне полегшення фігури.

Сюртук, який використовували як легкий демісезонний одяг, називався рединготом. Його шили зі щільної вовняної тканини чорного або іншого темного кольору з обробкою країв коміра, лацканів і піл шовковою тасьмою.

Наприкінці 1860-х років молоді люди почали замінювати сюртук однобортним піджаком із короткими заокругленими полами, високою застібною та прорізною кишенею на лівій плічці. Краї невеликого коміра, лацканів і подолок зазвичай були облямовані шовковим кантом. Таким самим кантом обробляли й фальшиві манжети рукавів. Незабаром такий піджак став складовою костюма, до якого також входили брюки, жилет і піджак, зшиті з однієї тканини.

Взуттям слугували туфлі або черевики на резинках без шнурування, обов'язково чорного кольору. Вони мали прямий невисокий каблук, завужений носок і тонку підшву. Обов'язковими доповненнями до костюма були годинник на золотому або срібному ланцюжку в жилетній кишені та білі з тонкої лайки рукавички.

Чоловіки не знімали білих рукавичок на балах і ніколи без них не танцювали. Вони слугували показником нефізичної праці чоловіка, його інтелігентності й світськості. Було вкрай непристойним прийти на урочистий захід, візит до начальства, до театру або на концерт у рукавичках, що мають заношений вигляд. Тому їх берегли, намагалися не забруднити, зберігали в спеціальних шкатулках. До початку Жовтневої революції білі рукавички були обов'язковою деталлю весільного костюма не тільки верхнього соціального прошарку міських жителів, але й у середовищі інтелігенції, дрібних чиновників, службовців.

З другої половини XIX ст. найрозповсюдженішим верхнім одягом городян стало пальто, крій якого змінювався відповідно до європейської моди. Носили також однобортні або двобортні куртки. Зимовим одягом слугували довгі, прямого крою лисячі та енотові шуби з величезними шалевими комірами з хутра бобра або видри, покриті вовняною тканиною темного кольо-

ру. Головним убором була невисока кругла шапка з того самого хутра, що й комір. У дорогу вдягали важку ведмедячу шубу.

Костюм середніх верств міських жителів (різничної інтелігенції, урядовців середнього й нижчого рангу, банківських службовців та ін.) в основному відповідав європейській моді, але шили його місцеві ремісники-кравці з тканин вітчизняного виробництва. Аксесуари (годинники, краватки, запонки, тростини, портсигари) також виготовляли з дешевших матеріалів.

Більшість населення білоруських міст складала міщани. Вони мали своє міщанське управління, що слідкувало за виплатою податків і виконанням рекрутської повинності. Основну масу міщан становили євреї, які займалися головним чином торгівлею й дрібними ремеслами. Міщани-християни мали свої будинки з однією-двома кімнатами, займалися ремеслами, землеробством, городництвом. Значна частина з них працювала на фабриках і у великих майстернях, на залізниці, складаючи основну масу чорноробів і поденників.

У своєму одязі, особливо святковому, міщани намагалися наслідувати костюм заможних верств городян, хоча й у скороченому, дешевому варіанті, обмеженому недовіком матеріальних засобів, низькою кваліфікацією кравців.

У другій половині 1850-х років, за свідченням П. Шпилевського, костюм міщан у містах Мінської губернії складався з довгого сірого каптана з відкладним коміром і фалдами в талії, шапки з козирком і мазаних чобіт [7, с. 59]. У Гродненській губернії міщани в цей час носили капоти або сюртуки із сірого або синього сукна, які обробляли білою тасьмою [3, с. 816–818]. Особливою строкатістю й невідповідністю моді вирізнявся одяг дрібної шляхти, яка з'їжджалася в міста на великі ярмарки.

Розвиток промисловості й капіталістичних відносин викликали зміну й спрощення костюма. Загального поширення набув костюм з піджаком. Його крій був продикуваний зручністю й пристосованістю до умов інтенсивного життя буржуазного міста. Костюм перестав сковувати рухи, але набув мішкуватого вигляду, став нівелювати індивідуальні особливості фігури. Фрак перетворився на парадний одяг, маркер належності до аристократичного суспільства.

З 1870-х років серед вищих верств городян набуває поширення «галстук-самовяз», схожий на сучасний, згодом до моди увійшла краватка-метелик у формі бантика, який носили з фраком, смокінгом, святковим костюмом. Наприкінці XIX ст. улюбленим типом краватки широких верств городян стала краватка-регата – різновид «галстука-самовяза», вузол якого зав'язаний при фабричному виготовленні. Представники міських верхів і урядовці вищого рангу ніколи його не носили, вважаючи предметом низького художнього смаку.

З часом відмінності в костюмі аристократичного прошарку й середніх верств городян почали поступово зводитися до різниці в якості матеріалу одягу, майстерності кравця, художній цінності аксесуарів (запонки,

ланцюжка для годинника тощо). Необхідним доповненням до міського європейського костюма й показниками соціального становища чоловіка були тростина й капелюх. Тростини виготовляли з цінних порід дерева, прикрашали різьбленням, металевими накладками, золотими монограмами. Набадашники робили з позолочених металів, срібла, бронзи, слонової кістки.

У 1870–1880-х роках сформувався комплекс вбрання міських робітників. Він відрізнявся від одягу заможних городян низькою якістю тканин і відсутністю в ньому елементів із білої та світлої тканини. Щоденний костюм робітників складався з темної сорочки-косоворотки зі стоячим коміром на два гудзики, брюк із «чертокожи» або парусини влітку та з дешевого сукна або бумазеї взимку, заправлених в юхтові чоботи. Літнім головним убором був картуз із лакованим твердим козирком, а зимовим – шапка з круглим дном, шапка-вушанка з кролика або овчини. Верхнім одягом слугували куртки прямого крою із вовняних тканин на ваті або клоччі, а взимку кожухи, козушки з овчин. Вбрання міської прислуги (сторожів, конюхів, кучерів, двірників, опалювачів та ін.) поєднувало в собі риси міщанського костюма й костюма робітників. Деякі носили формений одяг.

Наприкінці XIX ст. до моди городян увійшли практичні сорочки з пристібною манишкою та знімними манжетами й коміром, які дозволяли міняти деталі, що забруднилися. Вони швидко набули широкого популярності в середовищі небагатих урядовців, службовців, студентів, інтелігенції. На свята їх носили й міські робітники.

Наприкінці XIX ст. у чоловічій моді привілейованого стану розповсюдився смокінг – святковий костюм чорного кольору з однобортним або двобортним піджаком. Особливістю піджака смокінга є відкриті груди й довгі шалеві лацкани, обшиті шовком. Фрак перетворився на парадний одяг тільки аристократичного прошарку городян і сценічний одяг музикантів та акторів.

Найпоширенішим верхнім одягом городян стали пальта різноманітного крою, іноді з потайною застібною. Зимові пальта шили на ватяній або вовняній підкладці, з коміром із хутра бобра, видри, морського котика, каракулю. З такого самого хутра робили зимові невисокі круглої форми шапки, шапки типу папахи й «пиріжка» з втисненим верхом, різного крою шапки-вушанки.

Аж до Першої світової війни чоловіки носили взуття тільки чорного кольору. Представники вищого стану, урядовці та інтелігенція носили туфлі й черевики, а серед широких верств городян були поширені хромові та юхтові чоботи.

Таким чином, кожна соціально-станова група городян мала свої специфічні особливості у вбранні. Костюм верхів міського населення вирізнявся відповідністю елітній європейській моді, цінністю тканин, бездоганністю аксесуарів, якістю полотна сорочки, модним головним убором. Зазвичай такі костюми та аксесуари до них виписували з-за кордону або купували у великих магазинах, іноді замовляли з дорогих імпортованих тканин відомим кравцям за зразками новітніх модних журналів.

Костюм середніх верств міських жителів також відповідав європейській моді, але в дещо спрощеному варіанті. Його шили місцеві ремісники-кравці з тканин вітчизняного виробництва.

Міщанський костюм орієнтувався на костюм середніх верств городян, але відрізнявся від нього не фасоном, а використанням деталей старого одягу, часто

невдалим поєднанням тканин і кольорів, традиційними уявленнями про красу й пристойність.

Костюм міських робітників і бідноти складався з практичних, але мало відповідних європейській моді форм і типів одягу. У щоденному варіанті він не містив білих і світлих деталей, не реагував на зміни та віяння моди.

Література

1. Фотоматериали фондів Гродненського державного історико-археологічного музею, Національного історичного музею Білорусі, частних колекцій.
2. Национальный архив Института этнологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая Российской академии наук, ф. ОЛЕАЭ.
3. *Бобровский П.* Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Гродненская губерния. – СПб., 1863. – Ч.1.
4. *Мионов Б.* Внутренний рынок России во второй половине XVIII – первой половине XIX ст. – Ленинград, 1981.
5. *Нанн Дж.* История костюма, 1200–2000. – М., 2005.
6. *Швед В.* Торговля Білорусі в період кризи феодалізму (1830–1850 гг.). – Гродно, 1995.
7. *Шпилевский П.* Путешествие по Полесью и Белорусскому краю. – Минск, 1992.
8. *Шыбека З.* Гарады Білорусі (60-я гады XIX – XX стагоддзя). – Мінск, 1997.
9. Экономика Білорусі в эпоху імперіалізму. 1990–1917. – Минск, 1963.
10. Энциклопедия сценического самообразования. Костюм / Под ред. Ф. Комиссаржевского. – СПб., 1911.